Halkımızın Meşhur Şahıslarından Sadri Maksudi

*Prof Dr. İndus TAHİR**

Ekim ihtilaline kadar halkımızın millî siyasi şuurunu uyandırmak için Tatarlığa aktif olarak hizmet edip de Bolşevikler gibi düşünmeyen, hatta ihtilalin ideallerine ve sovyet iktidarına katılmayarak dış ülkelere göçmüş veya ihtilali kabul edip vatanında yaşasa da şahıs hakimiyeti (Stalin diktatörlüğü kastediliyor) devrinde milliyetçilik ve böyle başka günahlarla suçlanan ve isimleri unutulan siyaset adamlarımız pek çok. Bunların isimlerini tekrar gündeme getirmek tarihimizi zenginleştirir, tarihi hakikati daha mükemmel olarak göz önüne koyardı. Aslında bu yol açılmıştır da-okuyucularımızı şimdiye kadar Ayaz İshaki, Mir Seyit Sultangaliyev ile tanıştırdık. Bu sefer S. Maksudi hakkındaki şu makaleyi takdim ediyoruz:

Uzun yıllar boyunca onun hakkında bir düşman imajı yarattılar. Bolşevik olmayanlar hakkında böyle bir ferman çıkarmak çok tabii bir şeydi şüphesiz. Fakat S. Maksudî hakiki bir kadet, hatta halkı için yanıp tutuşan "milliyetçi" adını da almış bir şahıs, Kadetler "Halk azatlığı" Partisi adıyla bilinen "Anayasal Demokratlar Partisi"ni teşkil etmişlerdi. Bu parti köylüleri kendi yanlarına çekmeğe çalışan Burjuva aydınlarından oluşuyordu. Geçici hükümette Çarlık rejiminin üyelerini, bu cümleden S. Maksudî'yi de "sütten ak, sudan pak" göstermeyi maksat edinmeden, onun sadece siyasî portresini çizmekle yetiniyoruz.

Nizamettin oğlu S. Maksudî 1879 yılında Kazan Eyaleti'ndeki Taşsu Köyü'nde dünyaya gelir. Babası Molladır. Sekiz yaşına kadar Sadri'nin eğitimiyle anne babası meşgul olur. Dokuz yaşında, Kazan medreselerinden birinde tahsil görmeye gönderirler. Orada yedi yıl okuduktan sonra 1895 yılında ağabeyi Hadi ile birlikte Bahçesaray'a gider. Orada öğretmenlik yapar. Ve aynı zamanda ağabeyi ile birlikte Rusça ve Türkçeyi öğrenir. Muhtemelen o sıralarda Kırım Tatarlarının meşhur münevverlerinden İsmail Gaspıralı ile de tanışır.

1897 yılında S. Maksudî tekrar Kazan'a döner. Kazan'da tahsil görmek için Öğreten Mektebi'ne (Uçitelskaya Skala) girer, buradaki eğitimini başarıyla tamamlar.

---

* Tataristan, Kazan Üniversitesi Tarih Fakültesi Dekanı Prof.Dr. İndus Tahir'in bu makalesi Sosyalist Tataristan, (18.8.1989) gazetesinde yayınlanmıştır. Yazı Tatar Türkçesinden, Türkiye Türkçesine Nil Değirmenci tarafından aktarılmıştır.

Scanned with CamScanner

Sadri Maksudî'deki ilme karşı bitmez tükenmez merak onda Avrupa medeniyetini öğrenip sentezleme ihtiyacını doğurur ve aldığı tahsili olgünlaştırmak maksadıyla Paris'e giderek orada okumağa karar verir. Bu vesileyle S. Maksudî, L.N. Tolstoy'a uğramayı da kendisine bir vazife kabul eder ve Yasnaya Polyan'da büyük hümanist yazar ile bir gün boyu görüşüp müzakerelerde bulunur. Ondan sonra İsmail Gaspıralı'nın da tavsiyesiyle İstanbul'a gider. İstanbul'da üçüncü üstadı Ahmed Midhat ile görüşür. Burada Paris'e tahsil görmek için Fransızcayı öğrenir. Zaten fransızcayı öğrenmeye Kazan'da başlamıştır. Altı ay İstanbul'da kalıp Fransız ve Latin dillerini öğrendikten sonra Paris'e gitmek üzere yola çıkar. 1902 yılında S. Maksudî, dünyaca meşhur Sorbon Üniversitesi'nin talebesi olma şansını yakalar. O, Moskova Üniversitesinde Rus diploması almak için tekrar imtihanlara girer.

İşte tam Paris'den döndüğü günlerde ihtilal dalgasıyla karşılaşır. Malum olduğu üzere, o burada 1906 yılı ağustosunda Mekerce Panayırı sırasında "Gustav Struve" vapurda düzenlenen Müslümanlar Kurultayı'na aktif olarak katılır. Hatta burada kurulan Müslüman İttifakı Partisinin merkez komitesi üyesi de seçilir.

İşte elimde, Üç Dumada Müslüman milletvekilleri ve onların faaliyetleri adında 1910 yılında çıkmış bir kitap. Bu kitapta S. Maksudî'nin IIve III. Devlet dumalarının (meclis) üyesi seçilişi ve bulunduğu faaliyetlerden ziyadesiyle bahsedilmiş. Müspet tarafları yanında menfî yönlerine de epeyce yer verilmiştir. Güya S. Maksudî çok kendini beğenmiş birisidir, aldığı tahsil de şüpheli. Herhalde daha 27-28 yaşında böyle bir gelişme kaydetmesi, onun bu kadar kibirlenmesine sebep olmuştur. Fakat ilim ve tahsil meselesine gelince yazar biraz mübalağa ediyor, nasıl_ki üniversite imtihanına girip de cahilliğini gizlemiş olabilirdi? Duma'da otoritesi olması sebebiyle Maksudov'u çeşitli komisyonlara seçerler. Ona Duma reisi de danışır ve o, Duma kürsüsünden pek çok konuşma yapar.

Hakikatte o fakirdir. Belki bu sebepten, fakat belki de samimi, temiz bir aşkla Orenburg milyoneri meşhur Muhammet Şakir Remiyev'in kızıyla evlenir. Böylece itibarı varlıklı insanlar muhitinde de yükselir. Diğer taraftan bu, görüşlerinin ne yönde gelişeceğine de tesir etmeden kalmaz.

Sadri Maksudî IV. Duma'ya milletvekili olarak giremez. Seçiciler, onun isimini listeden çıkarırlar. Belki dayandığı sebepleri olmuştur.

Scanned with CamScanner

Yinede S. Maksudi'nin milletvekilliği zamanında müslümanlar arasında yürüttüğü faaliyete değinmeden geçmek hiç de doğru olmadı. O, çeşitli yerlere gider, çeşitli görüşmeler ve konuşmalar yapar. Şüphesiz, bu faydalı da olur. Mesela 1910 yılında Türkistan'da, Taşkent ve Aşkabat'da bulunur. O buralardaki müslümanların mektep işleri ve kültür problemleri ile meşgul olur.Aşkabat'da bulunan Tatar kolonisinin Fridiki mektebin açılışına yardım eder. Aynı yıl Bakü'de de bulunur. Orada konferanslarını Türkçe verir. Coşkuyla alkışlanır. Çünkü Azerbaycan Türkçesi, temelde Türkiye Türkçesine yakın bir şivedir. Bu başarısında, Azerbaycan'ın devlet adamlarından Topçibaşev ile olan yakın dostluğu da rol oynamıştır.

Sadri Maksudov, ülkedeki siyasi partilerin faaliyetleri ile yakından ilgilenir. Aktif çalışır . Güvenlik unsurları onun 1911 yılında Petersburg sosyal demokrtaları ve sosyalist ihtilalcileri ile olan alakasını dikkatten uzak tutmazlar. Fakat Sadri Efendi'nin ruhuna bu partiler değil Kadetler uygun gelir. P.N. Milyukov ile olan yakınlığının sebebi de bu olmalıdır. O, bu partinin merkez komitesine de seçilir.

Bazen Sadri Efendi'nin yaptığı işlerde cesaretsizlik seziliyor gibi. Hakikaten de, mesela Reşit İbrahimov ile mukayese edildiğinde bu iyi görülür. O, Reşit kadı gibi maceralara girecek bir kişi değildir. Yine de onun epey cesur adımlarını görmeden geçmek hiç de doğru olmazdı.

Bir örnek vermek istiyorum. 20 Mayıs 1911 tarihinde Ufa'da 37 eyalet vekili toplanır. Ona 50.000 sum değerinde hediyeler verilir. Gece verilen ziyafette Sadri Efendi bir konuşma yapar. Bu toplantıda o, güvenlik unsurlarının tesbitine göre, müslümanların birliğini destekler. Heyecânı o dereceye varır ki, Ufa Valisi'nin hususi işlerini yerine getirmekle vazifeli yardımcısı bu hararetli nutuğun durdurlmasını talep eder. Sadri Efendi ikinci gün şüpheli şahısları kastederek, 600 kişilik mitingde konuşma yaparken, "Mısır çadırlarında", "İstanbul Bulvarlarında" ilim tahsil edip yetişen kültürsüz kimselerin Rusya'da ortalığı bulandırdıklarını söylemeden edemez. Fakat bu casuslar, ispiyoncular onun konuşmasını ıslık çalıp protesto ederler.

Evet bunlar rahat yıllar değildi şüphesiz. Şeyhlerin boy gösterdiği bir devirdi. düzinelerce mektep ve kütüphane kapatılır bu devirde. Bütün ülkeye yayılan İj-Bubi Destanı da var! Hükümetin Tatarlara dair politikası burada görülmektedir.

Scanned with CamScanner

1912 yılında Balkan Savaşı tesiri neticesinde hükümetin Tatarlara olan güvensizliği daha da artar.

Aslında, burada baskıların (represya) balyozu S. Maksudî'nin başına inmiştir demek hiç de doğru olmazdı. Ancak yine de bu tedbirlerin bir ucu ona da dokunur. Boş yere ismi güvenlik unsurlarının düzenlediği Panislamistler listesinde 15. sırada gösterilmiştir. Anlaşılan, onu bu katı tedbirlerden milletvekili kartı kurtarmıştır.

1914 yılının 10-25 haziranında iç işleri bakanlığının izniyle Diniye Nezareti'ne ve müslüman medreselerine reformlar yapmak maksadıyla büyük bir toplantı gerçekleşir. Şurası tuhaf ki kim olduklarına bakmadan toplantıya katılanlar hakkında güvenlik unsurları gizlice malulat toplarlar. Sadri Maksudî hakkında da epeyce bilgi toplanır. Halbuki bu toplantı hükümetin bizzat kendi müsaadesiyle gerçekleşmiştir.

1. Dünya savaşı, Rusya Müslümanlarını harap eder. Çünkü müslümanlar iki ateş arasında kalırlar. Şüphesiz Tatarların hiçbir zaman Rusya'ya hıyanet ettikleri görülmemiştir. Bütün savaş boyunca cesaret ve kahramanlıklarını ortaya koyarlar. Fakat Almanya ve Avusturya Macaristan'ın yanında Türkiye'nin de bulunması onları çok endişelendirir. Onlar, Çar hükümetinin boğazlar ve Çanakkale'yi ele geçirmeye çalışmasına, Ayasofya minaresine haç koymak isteklerine hiç bir şekilde razı olmazlar. Bu sebeple, Tatarlar savaşta büyük kahramanlıklar gösterseler de Rusya'nın Türkiye'ye ait siyasetine razı olmazlar, fırsat buldukça protesto ederler.

Çar baştan indirilince, mart ayının sonunda Petrograd'da Kadetler Partisini VII. kurultayı toplanır. Buna Sadri Maksudî da katılır. Diğer meselelerle birlikte savaş üzerine müzakereler zolur. Bu konuda partinin merkez komitesi üyesi A.A. Kornilov bir konuşma yapar. S. Maksudî bu konuşmanın esas noktalarına karşı çıkmaksızın, Türkiye'ye yaşama hakkı tanımama, İstanbul'un ve boğazların işgal edilip alınması planlarına itiraz eder.

Genel olarak, 1917 yılı S. Maksudî için yeniden ayakları üstüne bastığı devirdir. Kendisini tekrar dünyaya gelmiş gibi hisseder. Yukarıda bahsedilen Kadetler kurultayına, Rusya müslümanlarının geçiçi merkez bürosu üyesi olarak da katılır. Böylece o, yeniden bir meşguliyet edinir. Onun düşüncesine göre,

Scanned with CamScanner

müslümanlar ona tam inançlarını ve sadakatlarını bildirirler. S. Maksudî Kadet demek ki, halk da Kadetlerin ardından gidiyor. 25 mart günü bu Kadetlerin kurultayında "Rusya'nın otuz milyonluk müslüman halkı şimdiye kadar Kadetler ile birlikte yürüdü ve bundan sonra da yine Kadetler ile yoluna devam edip yürüyecek" diye beyanat verir. Fakat Sadri Efendi çok büyük bir yanılgıya düşer. Onun bu sözleri bütün müslümanların dünyasında bir hoşnutsuzluk, rızasızlık yaratır. Hatta onunla birlikte geçici Müslüman Bürosu'nda üye olarak bulunan kişiler de protestodan ötürü ortak bir karar kabul ederler. Orada müslümanların emparyalist savaş taraftarı olmaları sebebiyle "Kadetlere güveni bitti" deniyor.

Bu olaylardan sonra S. Maksudî kadetliğni pek ortaya koymaz.

5 Nisan günü geçici hükümet, bir Türkistan Komitesi kurar. Buna Turgay ülkesindeki geçici hükümet komiseri Kazak A. Bukeyhanov, General A.A. Devletşin, M. Ganşbayev, V. S. Yılpatyevsky, P.Y.Preobrajensky ile birlikte S. Maksudî Efendi de katılır.Bu komite Semerkand, Siriderya, Fergana, Hazar ötesi ve Yedisu ülkelerini, aynı şekilde Hive ve Buhara da geçici hükümet adına idare edilecekti.

Türkistan Komitesi'nin gerçekleştirdiği faydalı tek iş dahi olmasa da, S. Maksudî resmi seyehatlerini yerli müslümanlar ile tanışıp onların hayatını araştırıp öğrenmek için tahsis eder.

1917 yılının 20 Temmuzunda Kazan'da II. Rusya Müslümanları Kurultayı açılmalıydı. Orada Anayasa Meclisini seçme tekniği hakkında S. Maksudî bir konuşma yapmalıydı. Ancak, kurultay o gün açılmaz., çünkü delegelerin sayısı 150 yi bulmamıştır. Resmi olmayan mecliste S. Maksudi sözlenire şöyle başlar. " Bugün resmi meclis açılmıyor, belki sadece bir tanışma toplantısı yaparız. Bildiğiniz gibi biz müslümanlar Müthiş İvan zamanından beri baskı altında yaşadık. Ormandan yolunu şaşırıp nereye gideceğini bilmeyen küçük bir çocuk gibi çaresizdik. Atalarımızın, dedelerimizin payitahtı olan bu Kazan şehrinde rahat ve hürriyet içinde yaşamamıza imkan kalmamıştı. Dört asır boyunca eziyet ve baskılarla ezildik. Haksızlıklar ve adaletsizliklerle ne yapacağımızı bilemez bir halde yaşadık. Böyle binalarda toplanıp bir araya gelme hakkımız kalmamış, elimizden bütün haklarımız hemen hemen tamamıyla alınmıştı" Bunlardan sonra S: Maksudî bu adaletsizlikleri ispatlayan bir Avrupalı seyyahın sözleriylep konuşmasına ateşli

Scanned with CamScanner

ateşli devam eder: "Fakat biz bitmedik ve bitmeyeceğiz. Lakin efendiler, hayatta kalıp yaşamak için büyük kahramanlıklar lazım. Hepimiz bir can bir ten olup birkaç ay içinde parti içindeki çekişmeleri, anlaşmazlıkları bir kenara bırakıp elbirliğiyle çalışırsak ancak belimizi doğrultup ayağa kalkabileceğiz. Durup dinlenmeksizin içtihat ettğimiz takdirde kendimizi gösterip tanıtabiliriz, kabul ettirebiliriz" Şu dikkat çekici ki, S.Maksudî henüz daha o günlerde millet için bir hükümet kurulabileceğine inanmaz. Onun düşüncesine göre, müslümanların, daha doğrusu Rusya içindeki müslümanların milli-medeni muhtariyetleri (otonomi) için mücadele edip bütün millî işleri kendi ellerine almaları lazımdır . O, Tatarların Rusya'dan ayrılmalarını istemez. Aksine ülkenin birlik ve bütünlük içinde yaşaması taraftarıdır. O'nun için birlik başta gelir. Tatarlara da medeni muhtariyet hakkı verilmesi lazımdır. "Türk-Tatar dünyası tarihindre en parlak, en mesut günler bu günden sonra başlamalıdır. İleriki günler olmalıdır. Ve bugünden itibaren "sınıf farklılıklarını bu anlaşmazlıkları bir kenara bırakarak Türk-Tatar milletinin saadetini göz önüne tutalım."

Bu kurultayda S. Maksudî, şüphesiz Tatarların birinci derecedeki bir siması olup çıkar. Müslümanlar Kurultayı'nın dini ve askeri oturumunda Sadri Efendi tarafından hazırlanan Milli-Medeni Muhtariyet konusundaki karar kabul edilir. Ona karşı çıkanların bulunmasına rağmen, hakikaten de bu karar millî birlik hislerini uyandırır. Ona denk bir döküman olarak gösterip ilan ederler. S. Maksudî adına marş okurlar.

S. Maksudî 'nin federasyon fikri nasıldır acaba? O, Rusya içindeki müslümanlar için yerli muhtariyetin gerekli olduğunu her zaman öne sürmektedir. Fakat federasyon kararını isteyerek desteklemez. Onu Ahmed Salikov, Ömer Teregulov ile birlikte federasyon düşmanı diye ilan etmeleri boşuna değildir.

Böylece de edebiyatımızdaki millî-medeni muhtariyete (otonomi) dair tek görüşlülüğe değinmenin yerinde olacağını zannediyorum. 1917 yılında pek çokları, bu cümleden Tatar Sosyalist ihtilalcileri de , Rusya feratif bir devlete dönüşse de, Tatarların çeşitli yerlere dağılarak yaşamaları sebebiyle, onlar için yerli muhtariyetin uygun olmayacağı görüşündedirler.

Mesela sosyalist ihtilalci Fuat Tuktarov Fedaratif Rusya kurulduğu takdirde Tatarlara ancak millî muhtariyetin uygun olacağı fikrini kabul eder.

Scanned with CamScanner

Ancak bazıları daha farklı bir görüştedir. Petrograd'daki "Tatar Ocağı"cemiyeti, Alimcan İbrahimov etrafında toplanan Tatar - Başkurt- Sol Sosyalist İhtilalcileri, Tatarlar ve Başkurtlar için aynı yerli muhtariyetin gerekli olduğunu ileri sürerler. Fakat 1917 yılının temmuzunda onlar azınlığı teşkil ederler. Müslüman Sosyalistler Komitesi, Mollanur Vahitov, Ufa'daki Tatar Başkurt Bolşevikleri Cemiyeti ve pek çok kimse millî medeni muhtariyeti destekler. Onu ilan ettikleri 22 Temmuz gününü millî bayramları kabul ederler.

İşte bu yüzden S. Maksudî'nin otoritesi çok büyür. Onu , ilan edilen muhtariyeti hayata geçirecek olan lider olarak seçerler. Ve bu sahada da S. Maksudî, epeyce işin gerçekleştirilmesine aktif olarak katılır.

Elbette en başta Tatarlar için yerli muhtariyet sağlamayı göz önünde tutmaması S. Maksudî'nin otoritesini arttırmaz. Çünkü ne olursa olsun, millî-medeni muhtariyet şu ya da bu yerli iktidara bağlanmış olsa, sadece havadaki bir turna olarak kalır. Ve böyle de olur. Sonra ister istemez, yerli muhtariyeti de federasyonu da kabul etmeğe mecbur olur. Çünkü o, iktidarsız millî medeni muhtariyetin ne olduğunu bir kaç ay içinde çok iyi anlar. Bu yüzden 20 Kasımda Ufa'da açılan Millet Meclisi'nde böyle bir muhtariyetin tek başına hayata geçirilemeyeceği gösterilir.

Bu meclisin ilk açılışını S. Efendi güzel bir konuşma ile yapar. Nutkunun birinci kısmında şu sözler yer alır: "Millî ruhu ve adetlerimizi unutup bitirdikten sonra yeniden başımızı kaldırıp kendi işlerimizi kendi elimize alabileceğimiz kimin aklına gelirdi?... Biz... Çürük temeller üzerine kurulmuş devletler yerine 20. asırda hakiki manasında medeniyet esasına dayanan, bina edilen devletler kurarız."

Bu meclis hakkında ayrıca, hususi bir yazı yazmak lazım; Çünkü o, 20 şubata kadar çalışmaya devam eder. Orada konuşulup söylenenler bir kaç ciltlik bir eser oluştururdu. Biz burada Sadri Efendi'ye dair bazı malumatlar vermek istiyoruz. Mecliste İsmail Remiyev'in "Biz milletin daimi muhafızı ve hizmetkarıyız. Millet meclisi, Ural boyu müslümanlarına federasyon armağan etsin." şeklindeki sözlerine Sadri Efendi şöyle cevap verir:"Biz hepsi için çalışacağız. Mümkün olursa müstakil bir devlet olmak için gayret sarfedeceğiz, onu gerçekleştirmeğe çalışacağız" O, askerlere millî olaylar teşkil ederken yardım etmek üzere söz verir.

Scanned with CamScanner

Okuyucunun, "Nerede acaba bunda Milli muhtariyet" diye sorması normaldir. Hakikatende bu çok yerinde bir soru. S. Maksudi Efendi, önceden olduğu gibi kültürel muhtariyete sadık kalır. Mecliste bunu hayata geçirmek için çok çeşitli kararlar kabul edilir. Burada biz, coğrafi muhtariyet ile kültürel muhtariyetin birlikte çalıştığını görüyoruz. Mecliste iki fonksiyon oluşur: 1.) Toprakçılar 2.) Türkçüler. İki fonksiyon da birleştiren ideal, federasyon fikridir. İki fonksiyonda federasyon esasında İdil-Ural'ın muhtariyetini ileri sürer. Fakat toprakçıların istekleri daha müşahhastır. Onlar sadece federasyon istemekle kalmazlar. Rusya'nın birleşik cumhuriyetlerde devam etmesi gerektiğini ifade ederler. Onlar sadece coğrafi muhtariyet talep etmezler. Cenubi İdil Ural Devleti derler. Sadece bu meselenin çok mühim bir yer tuttuğunu tanımakla kalmayıp, devletin sınırlarının belirlenmesini de kendi vazifeleri sayarlar. Devletin kurulması için, Kurucu Meclis toplanmasını kendilerine bir vazife bilirler.

Fraksiyonlar ayrı ayrı da çalışırlar. Ali kendi işine, Veli kendi işine. 25 kasım günü meclisin oturumu saat 12'de başlar. S. Efendi, birkaç komisyon kurulması gerektiğini söyler. Onu Şeyhullah Alkin destekler. Aydın kişiler komisyonların isimlerini Arapça olarak söylemeye başlarlar. Fakat ne yapsınlar ki, salondakilerin hepsi onlar gibi Arapça bilmez. Salondakilerden birisi "Bunların Tatarca isimleri nedir acaba," diye sormak zorunda kalır. Bunlardan sonra, S. Maksudi'nin işlere müdahale etmesi gerekir. Fatih Seyfi coğrafi muhtariyeti hayata geçirme komisyonunun kurulması gerektiği fikrini takdim eder. İbrahim Bikkulov bunu destekleyerek bu muhtariyete İdil-Ural Devleti adı verilmesi gerektiğini söyler.

20 aralık günü oturum sekizi on geçe açılır ve hiç beklenmediği halde:2 biz kimiz acaba, Türk mü yoksa Tatar mı? şeklinde bir tartışma doğar. Bu şüphesiz sadece bir teorik münakaşa olmaz. Burada Tatarların Başkurt ve Kazakların muhtariyetlerine nasıl bakmaları gerektiği üzerinde durulur, Türkçüler Türk-Tatar birlik ve bütünlüğü konusunu gündeme getirirler. Fakat toprakçıları müşahhas Tatar problemleri daha fazla ilgilendirir. Münakaşalar, anlaşmayla sonuçlanır. 9 ocak günü Tormış Gazetesinde çıkan Ural-İdil Devleti hakkındaki kararı da bu münakaşaların neticesi olarak görmek lazımdır.

11 ocak günü saat 10 da Ufa'daki Rusya restoranının da Türkçülerin ziyafeti olur. Burada S. Maksudi'ye atfen Rusya toprağında son defa marş söylenir.

Scanned with CamScanner

İhtilalden sonra S. Maksudi, Türkiye'ye gider ve ömrünün kalan kısmını orada geçirir. Şüphesiz, bu onun düşündüğü şekilde gerçekleşmez. Bilmiyorum, belki o ülkesine dönmek için çaba sarfetmiş de olabilir. O devirde böyle düşünenlere geriye dönmek için yollar kapalıydı.

Türkiye'de 30 yıl yaşar. O, kendi tabiatı icabı, ruhunda taşıdığı canlılık sebebiyle büyük değişikliklere açık bir şahıstır. Bu sebeple dış ülkede de boş durmaz. Onun yeni Türkiye'nin rehberi K. Atatürk'ün dostu olduğunu söylüyorlar. Buna inanmak mümkündür.Onu boşuna iki kere ülkenin meclisine milletvekili olarak seçmezlerdi. Onun kabiliyetli bir aydın olarak tanımışlardır. O, Türkiye'de Arsal adıyla bilinir. Bu adıyla Birleşmiş Milletler'e gönderilen Türkiye delegasyonuna katılır.

Türkiye'de Sadri efendi sadece siyaset alanında başarılı bir şahıs, aydın değildir. O, Türkiye'de kendisini bilime adar. 1945 yılından itibaren İstanbul Üniversitesinde profesör olarak çalışır. 1955 yılında çıkan son eseri **Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları** adını taşır.

Sadri Maksudi 1957 yılının 20 şubatında İstanbul'da vefat eder.

Böylece biz bir meşhur şahsın ibretli hayatına göz atmış olduk. Evet çok güçlü bir karaktere sahip olmasına rağmen akıl gücünün pek az kısmı ancak kendi halkına hizmet eder. Ümit edilen münasebetler yerleşseydi, belki bu şahıs halkına ve ülkesine de daha faydalı olurdu. Dışarıda pek büyük hizmetleri olmuştur. Belki bizim için de bir fazlalık olmazdı.

Scanned with CamScanner